

Piotr Kardyś, Bartosz Wosiek

Księga kar pieniężnych Odlewni Żelaza i Emalierni „Kamienna – Jan Witwicki”

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa
Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 4, 169-176

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Materiały

Piotr Kardyś
Bartosz Wosiek
Skarżysko-Kamienna

Księga kar pieniężnych Odlewni Żelaza i Emalierni „Kamienna – Jan Witwicki”

Po likwidacji Izby Pamięci przy dawnej Odlewni Żelaza i Emalierni „Kamienna”, jej zbiory w postaci różnorodnych produktów stalowych i żeliwnych, dokumentacji technicznej, zdjęć, dyplomów, a także różnego rodzaju świadectw ówczesnego życia codziennego załogi i rodziny właścicieli trafiły w dużej części do Muzeum im. „Orła Białego”, jako darowizna. Wiadomo jednak, że w rękach prywatnych pozostały pewne elementy dawnej ekspozycji z Izby, jak choćby *Księga kar pieniężnych nakładanych na robotników*, założona dnia 1 października 1928 r. W zgodnej opinii zainteresowanych i pamiętających ową ekspozycję uważana była zawsze za jedno z ciekawszych źródeł pisanych, „barwnie” opisujących dawną zakładową codzienność z okresu II RP, w zakresie dyscypliny pracy. Stanowiła również przykład, jak należy zarządzać pracownikami, by dbać o miejsce pracy i jej jakość, w przypadku dużego – oczywiście na skalę ówczesnej polskiej prowincji – przedsiębiorstwa prywatnego. Zakład powstał w 1878 r., kiedy spółka akcyjna Łukaszewicz, Palissa i spółka, zbudowała odlewnię z wielkim piecem (ale początki odlewni sięgają I poł. XIX w.)¹. Szybko

---

¹ Zob. *150-lecie Odlewni Żeliwa i Emalierni „Kamienna”*, Skarżysko-Kamienna 1982, s. 4-5; *Dzieje zakładu Odlewni Żeliwa i Emalierni „Kamienna” w Skarżysku-Kamiennej. 150 lat tradycji*, Skarżysko-Kamienna 1982, passim.

jedynym właścicielem został Jan Witwicki² (1886 r.), który w 1887 r. dobudował emaliernię (kolejna modernizacja miała miejsce dwa lata później), tworząc tym samym jeden z większych zakładów odlewniczo-emalierskich w kraju³. Zakład przyjął wówczas nazwę Odlewnia Żelaza i Emaliernia „Kamienna – Jan Witwicki”. Posypały się nagrody i wyróżnienia na wystawach krajowych (pierwsze już w 1899 r. w Radomiu) i zagranicznych, co było i jest świadectwem wysokiej ówczesnie dyscypliny pracy i jakości produktów⁴. W latach 20. XX w. produkowano u Witwickiego wanny, zlewozmywaki, umywalnie rzędowe, wyposażenie łazienek, grzejniki emaliowane, piece żeliwne, umywalki, ściennie płyty zdrojowe, rury kanalizacyjne i wodociągowe, naczynia kuchenne surowe i emaliowane, płyty kuchenne i szeroką gamę tzw. galanterii z żeliwa i stali, służącej jako wyposażenie wnętrz (świeczniki, popielnice, odlewy figuralne, oprawy luster, stoliki, etażerki, ramki zdjęciowe, medaliony i inne). Intensywna działalność produkcyjna skutkowałą otwarciem przedstawicielstw zagranicznych, m.in. w Rostowie, Petersburgu, Moskwie, Odessie, Rydze, Kijowie, i oczywiście w kraju, m.in. w Warszawie. Do momentu zrealizowania inwestycji wokół Państwowej Fabryki Amunicji, OŻiE „Kamienna” była największym zakładem branży metalowej w Kamiennej. Dbałość kierownictwa o rozwój potencjału produkcyjnego firmy pozwoliła na zdobycie kolejnych rynków: rumuńskiego, egipskiego i tureckiego. W 1927 r. Kazimierz Jan Witwicki (syn i spadkobierca założyciela) dobudował nowy dział emalierni wannowej i produkcji wanien żeliwno-lanych. W kolejnych latach poszerzono asortyment produkcji o aparaturę dla przemysłu chemicznego i realizowano zamówienia wojskowe⁵. W 1938 r. zatrudnionych było w zakładzie 3 dyrektorów, 4 kierowników technicz-

---

² Zob. M. Medyński, *Jan Witwicki (1844–1908)*, Skarżysko-Kamienna 2008, passim; idem, *Witwicki Jan*, [w:] *Skarżyski słownik biograficzny* (dalej SSB), red. K. Zemęła, Skarżysko-Kamienna 2008, s. 261-264; idem, *Witwicki Kazimierz Jan*, SSB, s. 265.

³ W 1910 r. „Kamienna” osiągnęła obrót 500 tys. rubli; w 1914 r. wielkość produkcji oszacowano na 140 tys. centnarów rocznie, zatrudnienie wzrosło do 800 robotników, zob. M. Medyński, *Skarżysko w okresie niewoli narodowej i I wojny światowej*, [w:] *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, red. K. Zemęła i P. Kardys, Skarżysko-Kamienna 2013, s. 175.

⁴ Zob. W. Bodzenta, *Historia i dzień dzisiejszy Odlewni Żeliwa i Emalierni „Kamienna” w Skarżysku-Kamiennej*, „Przegląd Odlewnictwa” 6, 1982, s. 161-163.

⁵ T. Wojewoda, *Skarżysko w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Skarżyska-Kamiennej*, s. 220.

nych, 60 pracowników biurowych (w tym 20 kobiet), 10 pracowników technicznych, 15 majstrów, 136 formierzy, 50 ślusarzy, 30 tokarzy, 10 stolarzy, 5 kowali, 4 elektromonterów, 4 cieśli, 350 pracowników przyuczonych i 430 niewykwalifikowanych (w tym 50 kobiet), 30 uczniów i młodocianych⁶. Właśnie tego okresu dotyczy prezentowane źródło.

Księga jest oprawiona w twardą tekturową oprawę, z grzbietem płóciennym, wzmocnionym trzema zwiężami płóciennymi, ma wymiary 34,5 x 22,5 cm, liczy 208 stron numerowanych. Wydrukowana została w Drukarni Polskiej w Opocznie, w dniu 25 września 1928 r. Założona została 29 września przez Inspektora Pracy 19. Obwodu w Radomiu, niejakiego Maciejewskiego, pod numerem 4039, potwierdzona pieczęcią w czerwonym tuszu. Jest też sygnowana oryginalną, nienaruszoną pieczęcią lakową na ostatniej stronie, z czerwonym sznurkiem, którym dla pewności przeszzyto wszystkie karty, ale co ciekawe na pieczęci można odczytać, że chodzi o obwód 20 (sic!). Prowadzona była od 1 października 1928 r. do 15 sierpnia 1939 r. Księgę prowadziły trzy osoby, co można poznać po zmieniającym się charakterze pisma (niestety, nie znamy ich nazwisk). Pierwsza ręka dokonała wpisów od nr. 1 do 53 (23 kwietnia 1929 r., s. 3); druga ręka od nr. 54 do 338 (22 listopada 1930 r., s. 13); trzecia od nr. 339 do 1414 (15 sierpnia 1939 r., s. 49). Tak naprawdę nigdy jednak nie została oficjalnie zakończona. Prawdopodobnie wybuch wojny nie sprzyjał jej prowadzeniu. Mimo to, zastanawia data końcowa, gdyż nawet biorąc pod uwagę atmosferę wojenną, nie było jeszcze wtedy mobilizacji powszechnej. Zatem wyjaśnienie musi być inne. Najprawdopodobniej księga ta jest czystopisem, do którego nanoszono odpowiednie wpisy z brudnopisu lub fiszek dopiero po jakimś czasie. W tym przypadku wybuch wojny mógł zatem doprowadzić – z różnych względów – do zaprzestania owych wpisów. Strony składają się z następujących rubryk: nr porządkowy; nazwisko i imię robotnika; powód wymierzenia kary z podaniem podstawy prawnej; wysokość kary w złotych i groszach; data nałożenia kary; data potrącenia kary; daty oraz dowody wysłania pieniędzy do kasy państwowej z podaniem sumy; uwagi inspektora pracy. Dwie ostatnie rubryki nie były wypełniane. Także w rubryce mówiącej o podstawie prawnej wpisywano jedynie rodzaj przewinienia bez odwołania się do konkretnych przepisów. Wynikało to zapewne z faktu, iż prowa-

---

⁶ M. Medyński, *Witwicki Kazimierz Jan*, s. 265.

dzona była w przedsiębiorstwie prywatnym, gdzie stosowano bardziej „uproszczone” zasady w kategoriach higieny pracy, wynikające raczej z ogólnie przyjętych norm i dbałości właściciela o utrzymywanie odpowiednio wysokiego poziomu kultury pracy i współzycia w zakładzie. Jako przykład mogą posłużyć takie zapisy, jak: „za palenie światła i spanie w stajni”, „za pobicie chłopca”, „za zrobienie swoich robót”, „za zbytki podczas pracy”, „za łobuzerskie odnoszenie się do kobiet podczas pracy” czy „za nieodbicie biuletynów w zegarze kontrolnym” – zapewne chodzi w tym konkretnym przypadku o strajki (np. listopad i grudzień 1937 r.). Być może istniał tryb odwołania się od kary – tak chyba należy interpretować zmiany wprowadzone czerwonym długopisem z dopiskiem „wpisany omyłkowo” (jest ich zaledwie kilka). Najwyższą karą była kara w wysokości 5 zł. Przedział wysokościowy kar wahał się od 0,50 gr do 5 zł. Księga zawiera 1414 wpisanych kar na zaledwie 49 stronach. Zazwyczaj kary egzekwowane były szybko. Najdłuższy czas egzekwowania to miesiąc, zaś najkrótszy tego samego dnia, co zresztą mogło wynikać z faktu odbierania właśnie wówczas poborów przez ukaranego. Wielu pracowników było karanych po kilkanaście razy. Sporadycznie zdarzają się wśród ukaranych kobiety. Co do samych kar, były one najróżniejsze. Najpospolitszą karą było 0,50 gr za nieodbicie biletu pracowniczego (czyli karty obecności w pracy). Oto lista kar:

Nazwa kary*	Wysokość kary
<i>Za złe wykonywanie pracy</i>	1,50
<i>Za zrobienie swoich robót</i>	5,00
<i>Za bójki w fabryce</i>	1,50 – 2,00
<i>Za złe wykonywanie swych obowiązków</i>	0,75 – 1,00
<i>Za samowolne opuszczenie pracy w godz. obowiązujących</i>	2,00
<i>Za wylewanie żelaza</i>	0,50 – 1,00
<i>Za pobicie drugiego pracownika</i>	0,40 – 1,40 – 2,00
<i>Za nieposłuszeństwo (i okłamywanie)</i>	0,50 – 1,00
<i>Za niedbałe wykonywanie roboty</i>	1,00 – 1,50
<i>Za wyjście przez ogródek z fabryki</i>	1,00
<i>Za spanie w czasie dyżuru nocą (za spanie na dachu)</i>	1,00 – 1,50 – 3,00

Nazwa kary*	Wysokość kary
<i>Za spóźnienie</i>	0,50
<i>Za niespełnianie obowiązków</i>	1,00
<i>Za nieprzestrzeganie przepisów fabrycznych</i>	0,50
<i>Za dostarczanie i wysyłanie po wódkę</i>	1,00 – 2,00 – 5,00
<i>Za brak subordynacji</i>	1,00
<i>Za złe zachowanie w biurze</i>	1,00
<i>Za przyście do pracy w stanie nietrzeźwym</i>	1,00
<i>Za fałszywe informacje</i>	2,00
<i>Za arogancję</i>	1,00
<i>Za nieporządek</i>	0,50 – 1,50
<i>Za figle w czasie pracy</i>	1,00
<i>Za ociąganie się w pracy</i>	0,50
<i>Za palenie światła i spanie w stajni</i>	2,00
<i>Za nieodbicie biuletynów w zegarze biuletynowym</i>	0,50 – 1,00
<i>Za niestawienie się do pracy i lekceważenie</i>	2,00
<i>Za kradzież</i>	1,50
<i>Za zbytki (swawolę) podczas pracy</i>	1,00 – 1,50
<i>Za zaczepianie kobiet w pracy</i>	1,00
<i>Za łobuzerskie odnoszenie się do kobiet podczas pracy</i>	1,00
<i>Za nieporządki z garnkami w szorowni</i>	1,50
<i>Za wyjście ze swojego placu dyżurowego</i>	3,00
<i>Za złe zamykanie modelarni</i>	1,50
<i>Za samowolne odmykanie modelarni</i>	2,00
<i>Za zatrzymanie motoru przed uruchomieniem lokomobili</i>	1,50
<i>Za nieostrożne obchodzenie się z żelazem płynnym</i>	1,50
<i>Za przeszkadzanie innym w robocie</i>	0,50 – 1,00
<i>Za palenie węglem drzewnym w lokomobili</i>	1,00
<i>Za palenie sita</i>	0,50
<i>Za złe wybieranie koks i węgla ze szlaki</i>	1,63
<i>Za wyrzucanie węgla niespalonego do śmietnika</i>	0,50

Nazwa kary*	Wysokość kary
<i>Za nie powiedzenie o wydanej decyzji</i>	0,50
<i>Za niezameldowanie o niepalącym się punkcie światła</i>	1,00
<i>Za uderzenie chłopca</i>	1,00
<i>Za przestawianie ognia w piecu w malarni</i>	0,40
<i>Za niszczenie materiałów</i>	1,00
<i>Za nieostrożne obchodzenie się z żelazem</i>	1,50
<i>Za nieakuratne (niedbałe) wykonanie roboty</i>	1,00 – 2,00
<i>Za niezameldowanie o uszkodzeniu turbiny</i>	2,00
<i>Za postawienie kwasu solnego w otwartym miejscu</i>	0,50
<i>Za nieposiadanie lampy w porządku</i>	3,00
<i>Za niewieszanie marki</i>	0,50
<i>Za niezameldowanie o zgubionej marce</i>	2,00
<i>Za wałęsanie się po magazynie</i>	1,00
<i>Za niedbałe wybieranie szlaki z koksu</i>	1,00
<i>Za niezamykanie szafek z markami kontrolnymi</i>	1,00
<i>Za rozlewanie oliwy</i>	1,00
<i>Za wymyślanie portierowi</i>	3,00
<i>Za zamontowanie dziurawego kielicha do rezerwuaru</i>	1,40
<i>Za złe malowanie rezerwuarów</i>	1,00
<i>Za rozsypywanie masy (popiołu z koksem) po drodze</i>	1,00
<i>Za puszczenie złęgo odlewu</i>	2,00
<i>Za ułatwienie przejścia osobom obcym</i>	2,00
<i>Za wyjście z fabryki o 15.30 wbrew zarządzeniom</i>	2,00
<i>Za przesiadywanie w suszarni</i>	0,50
<i>Za okaleczenie chłopca w warsztacie</i>	1,50
<i>Za długi pobyt na ślubie</i>	3,00
<i>Za używanie żartów wiadomych</i>	1,25
<i>Za przyjscie do pracy w stanie nietrzeźwym</i>	1,00
<i>Za samowolne wyrzucenie garnków popękanych</i>	2,00
<i>Za stawianie się do pracy w stanie nietrzeźwym</i>	2,00

Nazwa kary*	Wysokość kary
<i>Za niezamykanie magazynów, warsztatów</i>	0,40
<i>Za rozlewanie żeliwa płynnego</i>	2,00
<i>Za wykonywanie niedozwolonych czynności bez wiedzy majstra</i>	1,33
<i>Za spowodowanie strat</i>	2,00
<i>Za samowolę mogącą doprowadzić do śmiertelnego wypadku</i>	2,00
<i>Za samowolne rozebranie szlifierki</i>	1,50
<i>Za zabronione czynności i roboty</i>	1,00
<i>Za palenie papierosów w niedozwolonym miejscu</i>	2,00
<i>Za niedozwolone reparacje wykonanych robót</i>	1,00
<i>Za stłuczenie żarówki</i>	0,40
<i>Za niedozór przy telefonie</i>	2,00
<i>Za niestosowanie się do przepisów sanitarnych</i>	0,50

* kilku kar nie udało się odczytać

Bardzo dużo kar nakładano za nieposłuszeństwo. Dowodzi to, że w zakładzie Witwickich musiała panować ogromna dyscyplina. Nie powinno to dziwić wobec faktu, iż przedsiębiorstwo wchodziło w skład kilku ważnych wówczas grup przemysłowych: Związku Przemysłowców Metalowych w Radomiu, Polskiego Związku Przemysłowców Metalowych w Warszawie, Centralnego Biura Sprzedaży Wyrobów Sanitarnych Emaliowanych, Syndykatu Odlewni Radiatorów. Świadczy to także o niezwykłym temperamencie ówczesnego społeczeństwa. W zakładzie duży nacisk kładziono na jakość pracy, a także wyrobów. Co za tym idzie, znajdziemy bardzo dużo kar za niechlujną pracę, za zepsucie odlewu, za zmarnowanie materiału, wyrzucenie na śmietnik niespalonego węgla, itp.

Księga ta jest bardzo cennym źródłem informującym o sposobie zarządzania zakładem w przedwojennym Skarżysku i mentalności ówczesnej klasy robotniczej. Jej lektura przekonuje, że w zakładzie Witwickiego dominowali robotnicy polscy (brak nazwisk żydowskich wśród ukaranych nie pozwala jednak stawiać hipotezy, że nie było ich w ogóle wśród załogi).

Book of Financial Penalties Imposed on Employees of Kamienna Cast Iron and Enamel Works “Kamienna – Jan Witwicki”

With the closure of the Hall of Memory at the former Kamienna Cast Iron and Enamel Works all the collection including various steel and cast iron products, technology documentation, photos, diplomas and other memorabilia of the everyday life of the employees and of the owner's family members were largely donated to the Museum of Orzeł Biały. It is certain, however, that some part of the collection with *Book of Financial Penalties Imposed on the Employees* initiated on 1st October 1928 is still privately owned. All those who find some interest in the collection as well as those who remember it unanimously agree on the importance of the book as one of the remarkable written sources describing everyday factory life and work discipline during the interwar period. The book is also the source on management practices, the organization of the workplace and work quality in a relatively big, as far as the then Polish provincial factories are concerned, private enterprise.

The book is a valuable source on the factory management in pre-war Skarżysko as well as on the way of thinking of the then workforce. Basing on the information included in it, it can be assumed that the workers of Polish nationality were in majority in Witwicki's factory, however, the lack of Jewish names among the workers who had been imposed on with the financial penalty does not mean they were not the members of the staff.

Key words: Jan Witwicki, enamel and iron works, Hall of Memory, Kamienna, employee documents.

Translated by
Magdalena Kardyś